

OSMANLI TOPLUMUNDA YETİMLERİN HİMAYESİ VE EYTÂM SANDIKLARI

Doç. Dr. Tahsin ÖZCAN*

ÖZET

Toplumun himayeye en muhtaç kesimini yetimler oluşturur. Savaşlar, doğal afetler vb. sebeplerle ailelerini kaybeden kimsesiz, öksüz ve yetim çocukların görüp gözetilmesi, ihtiyaçlarının karşılanması en derin toplumsal problemlerden biridir. Bu problemin hallinde Osmanlı toplumunda vakıflar, yetimhaneler ve benzeri kurumlar vasıtasıyla verilen hizmetlerin yanında doğrudan yetimlere yönelik kendine özgü bir kurum geliştirilmiş, kimsesiz ve bakıma muhtaç çocukların ihtiyaçlarının karşılanması, yetiştirilmesi ve topluma kazandırılması için önemli miktarlara ulaşan fonlar oluşturulmuştur. Eytam sandıkları olarak adlandırılan bu fonlar, başlangıçta ferdi olarak uygulanırken zamanla kurumsal bir hüviyet kazanmıştır. Bu fonlarda toplanan paralar işletilmek suretiyle elde edilen gelir yetimlerin ihtiyaçlarına sarf edilmiş, anaparanın muhafaza edilmesi suretiyle de hizmetin sürekliliği sağlanmıştır. Eytam sandıkları konusunda Osmanlı arşivlerinde oldukça zengin kayıtlar bulunmasına rağmen bunlar henüz yeterince değerlendirilmemiştir. Dolayısıyla eytam sandıklarının ortaya çıkışı, tarihi gelişimi ve işleyişi ile ilgili bilgilerimiz sınırlıdır. Bu makalede konuyla ilgili bilgiler özetlenerek sistemin işleyişi izah edilmekte, ayrıca günümüzde benzer bir fonun oluşturulması konusunda bazı önerilerde bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlılar, Yetimler, Yetimhane, Eytam Sandığı, Sosyal Güvenlik

ABSTRACT

GUARDING THE ORPHANS: MANAGEMENT OF PROPERTIES OF THE ORPHANS IN THE OTTOMAN SOCIETY

Ottoman society developed a unique system to protect the orphans as a socially disadvantaged group. The so called Orphans' Fund developed as a social security system for the protection and well being of the orphans. Orphans protected by the way of law. In addition, Ottoman society developed a peculiar way of protection. The properties inherited by the orphans sold at the market price and the money given out for an income. The income used for the needs of the orphans until his/her maturity. When the orphan grew up his/her belongings were given back to him/her. By this way, the properties of the orphans protected, even increased until his/her maturity and he/she had the opportunity to start a new life with an important amount of capital. The system operated starting from the very beginning of the Ottoman State and operated under the observation of the local justices. At the beginning of the XX th century, an office was constituted for the operations of the orphans' fund. In this paper, the development and operations of the system and the Orphans' Fund is being analyzed under the light of related documents and archival sources.

Key Words: Ottomans, Orphans, Orphans' House, Orphans' Fund, social security

* İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü Öğretim Üyesi.

İslâm dini yetimlerin hakları konusunda son derece hassas hükümler getirmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'in muhtelif ayetlerinde yetimlerin haklarının gözetilmesi konusu hâssaten emredilmekte, gerekli özeni göstermeyenler de şiddetli bir şekilde yerilmektedir. Bu konuda, kendisi de yetim olarak büyüyen Hz. Peygamber'in son derece hassas olduğuna dair pek çok örnek zikredilmektedir. İslâm dininin mensupları Kur'ân'ın emirleri ve Hz. Peygamber'in uygulamalarından hareketle İslâm tarihi boyunca yetimlerin himayesine özel bir önem atfetmişler ve her toplum kendi şartları çerçevesinde farklı uygulamalarla bunu sağlamaya çalışmıştır. Bu çerçevede velâyet müessesesi, âkile müessesesi, vasiyetlerde yetimlerin gözetilmesine yönelik fikhî hüküm ve uygulamalar en dikkat çekici olanlarıdır.

Bu makalede Osmanlı toplumunun yetimlerin himayesi konusunda nasıl bir çözüm ortaya koyduğu meselesi üzerinde durulacaktır. Genel olarak bakıldığında Osmanlı toplumunun bu konuda önceki İslâm toplumlarından tevarüs ettiği uygulamaları devam ettirdiğini ve bunları daha da geliştirdiğini söyleyebiliriz. Arşivlerde ve şer'iyeye sicillerinde yer alan pek çok kayıta, özellikle velâyet müessesesinin ve vasiyetler yoluyla yetimlerin korunmasına yönelik prensiplerin etkin bir şekilde işletildiğine şahit olmaktadır.

Bu çerçevede üzerinde durulması gereken en önemli prensip İslâm hukukunda ve dolayısıyla Osmanlı hukukunda vakıf ve yetim mallarının özel bir koruma altına alınmış olmasıdır. Bu kapsamdaki malların satışı ile ilgili birtakım sınırlamalar bulunduğu gibi, el değiştirmiş olsa bile haksız bir iktisap veya bir hile, suiistimal söz konusu ise bundan dönülebilmesi için birtakım kurallar konulmuştur. Dolayısıyla vakıf ve yetim mallarının haksız bir şekilde iktisap edilmesinin önünde ciddi hukukî engeller mevcuttur. Davalarda ortaya çıkan her türlü şüphenin, aksi ispat edilinceye kadar davaya taraf olan vakıf veya yetim lehine yorumlanması Osmanlı mahkemelerinde uygulamasına şahit olduğumuz en temel prensiplerden biridir. Bu şekilde vakıf ve yetim malları hukukî açıdan koruma altına alınmıştır.¹ Ancak, bu konularda sadece hukukî tedbirlerin alınması ile yetinilmemiş, buna ilaveten uygulanabilir ve etkin ekonomik düzenlemeler de yapılmıştır.

¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. İbrahim Kâfi Dönmez, "Yetim", (M.E.B.) *İslâm Ansiklopedisi XIII*, ss.401-403.

Osmanlı toplumunda, eğitim, dini hizmetler, altyapı ve bayındırlık, sağlık gibi alanlarda hizmetlerin sağlıklı bir şekilde yürütülmesini sağlayan ve özellikle toplumun muhtaç durumda bulunan kesimlerini himaye altına alan vakıflar bu çerçevede zikredilmesi gereken en önemli kurumdur. Vakıflar vasıtasıyla himaye altına alınanlar arasında, elbetteki yetimler de yer almaktadır. Genel olarak düşünüldüğünde vakıfların muhtaç durumdaki yetimler için bir sosyal güvenlik şemsiyesi oluşturduğu söylenebilir. Bütün vakıfların meşrutun lehi yani vakfın imkanlarından faydalanabilecek kişiler arasında yer alan fukaranın içinde yetimler de bulunmaktadır. Bu çerçevede, vakıf müessesesinin farklı uygulamaları olarak karşımıza çıkan mahalle ve köylerdeki avâriz vakıflarının, esnaf teşekküllerine ait esnaf sandıklarının, yeniçeri birliklerine ait orta sandıklarının ve benzeri kuruluşların, diğer fonksiyonlarının yanında, ilgili oldukları topluluğun veya mensuplarının yetimlerine yönelik ciddi bir destek oluşturduklarını, fakir ve muhtaç durumda olan yetim çocukların gündelik ihtiyaçlarının yanında barınak ve eğitim gibi ihtiyaçlarını da karşıladıklarını söyleyebiliriz. Bu tür vakıfların oluşturduğu fonların miktarları önemli rakamlara ulaşmaktadır.²

Bazı araştırmacılar tarafından çeşitli şekillerde eleştirilen ve zürri vakıflar, ehli vakıflar veya evlatlık vakıflar gibi adlarla da anılan aile vakıfları vakıf kurucularının neslinden gelen kişilerden muhtaç duruma düşmesi muhtemel olanlar için bir teminat oluşturmaktaydı. XVII. yüzyıldan itibaren yaygınlık kazanan zürri vakıflardan (aile vakıflarından) istifade edecek kişiler arasında vakıf kurucularının neslinden gelenlerin öncelik sahibi olması önemlidir. Zira bu tür vakıflarda özellikle evlenmemiş kız çocukları ile dul eşlere ve küçük çocuklara geçimlerini sağlayacak bir gelir temini söz konusudur. Bu açıdan bakıldığında aile vakıflarının önemli bir fonksiyon icra ettikleri görülmektedir. Vakfiyede belirtilen şartlar çerçevesinde vâkıfın neslinden gelen kişilere mütevellilik, nâzırlık, imamlık, muallimlik veya müderrislik gibi iş imkanları sağlandığı gibi vakfın gelirlerinden pay tahsis etmek suretiyle de asgarî düzeyde de olsa bir geçim imkanı oluşturulduğunu söyleyebiliriz.

² Avâriz vakıfları, esnaf sandıkları ve orta sandıkları hakkında ayrıntılı bilgi ve değerlendirme için bkz. Tahsin Özcan, *Osmanlı Para Vakıfları: Kanûnî Dönemi Üsküdar Örneği*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2003, ss. 80-86. Yeniçerilerin orta sandıkları için ayrıca bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi II*, (5. baskı), Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988, ss.558-559. Osmanlı toplumunda sosyal güvenlik konusundaki uygulamalar hakkında bir değerlendirme için bkz. Tahsin Özcan, "Osmanlı Toplumunda Sosyal Güvenlik Üzerine Bazı Gözlemler", *Osmanlı V*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, ss. 110-115.

Vakıfların yetimlere yönelik faaliyetleri bunlarla da sınırlı değildir. Vakıf müesseseler arasında yer alan ve yetimlerin barındırılması amacıyla kurulan dârüleytâmların da burada özellikle zikredilmesi gerekir. Bütün masrafları ilgili vakıf tarafından karşılanan dârüleytâmlarda kimsesiz çocukların her türlü ihtiyacının karşılandığı görülmektedir. Ayrıca, son dönemde kurularak önemli hizmetler gören ve günümüzde de benzer hizmetlerini devam ettiren Dârüşşafaka ile yetimhaneler ve yine günümüzdeki Çocuk Esirgeme Kurumu'nun ilk nüvesini oluşturan Himâye-i Etfâl Cemiyeti gibi kurumları da burada zikretmek gerekir.³

Bütün bunlara ilaveten Osmanlı toplumunun yetimlerin mallarının korunması ve ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla kendine özgü bir kurumu da geliştirerek yaygın bir şekilde uyguladığına şahit oluyoruz. Bu makalede özellikle eytâm sandıkları olarak adlandırılan bu kurumun tarihi gelişimi ve işleyişi incelenmekte ve günümüz açısından benzer bir kurumun oluşturulup oluşturulamayacağı meselesi tartışılarak bazı önerilerde bulunulmaktadır.

Eytâm sandıklarının çıkış noktası, vefat eden ebeveynen yetimlerine intikal eden malların zayi edilmeden sağlıklı bir şekilde muhafaza edilerek rüşd yaşına, yani hukuki olarak malları üzerinde tasarruf etme ehliyetine sahip olduğu yaşa geldiğinde, sahibine ulaştırılması anlayış ve sorumluluğudur. Bu kurum, Osmanlı toplumunda önceleri ferdi olarak uygulama alanı bulmuş, sonraları kurumsal bir hüviyet kazanarak 19. yüzyılın ortalarından itibaren devlet eliyle yönetilen önemli bir fona dönüşmüştür. Fonun yönetimi ve işleyişi ise, aşağıda ayrıntılı bir şekilde incelendiği gibi, muhtelif tarihlerde yapılan düzenlemeler çerçevesinde sağlanmıştır.

Tereke taksimi ile görevli olan kassâmların özellikle gâib, mecnun ve sabilerin yani rüşd yaşına gelmemiş çocukların haklarının tespitine özen göster-

³ Osmanlı coğrafyası dışındaki yetimhaneler için örnek olarak bkz. Osman Gazi Özgüdenli, "XIV. Yüzyıl Başlarında Tebriz'de İki Yetimhane", Emine Gürsoy Naskali, Aylın Koç (editörler), *Savaş Çocukları: Öksüzler ve Yetimler*, İstanbul 2003 içinde, ss. 161-181; Dârüşşafaka ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Aylın Koç, "Öksüz ve Yetim Çocuklar İçin Kurulmuş Bir Eğitim Kurumu: Dârüşşafaka" a.g.e, ss. 183-193; Himaye-i Etfâl Cemiyeti için bkz. Makbule Sarıkaya, "Savaş Yıllarında Himaye-i Etfâl Cemiyetinin Çocuk Sağlığı Konusundaki Hedef ve Faaliyetleri", a.g.e, ss. 33-47.

dikleri görülmektedir.⁴ Bu şekilde tespiti yapılan mallar tayin edilen vasiler tarafından muhafaza edilmekteydi. Vasi, yetimin bir yakını veya yakını bulunmaması halinde kadı tarafından görev verilen bir başka şahıs olabilmekteydi. Kadı tarafından tayini yapılan bu vasi, yetimin her türlü sorumluluğunu üstlenmekte; bu kapsamda mallarının muhafazasını da sağlamakla yükümlü olmaktaydı. Vasinin yetimin lehine olacak her türlü işlemi geçerli sayılırken, aleyhine sonuç doğurabilecek işlemlerinin engellenmesi yoluna gidilmiştir. Bu çerçevede, yetime ait bir malın gereksiz yere veya rayiç fiyatının altında satılması gibi işlemlerin talep halinde iptali mümkündür. Vasinin suiistimali gibi bir durum ortaya çıktığında ise kadı tarafından duruma müdahale edilerek bir başkasının vasi olarak tayini de gündeme gelebilmekteydi.

Rüşd yaşına gelinceye kadar yetimin yeme, içme, giyinme, barınma, sağlık, eğitim vb. masrafları kendi mallarından karşılanmakta, rüşdüne erdiğinde ise kalan malları kendisine teslim edilmekteydi. Ancak, bu zaman zarfında malların değer kaybı ve erimesi söz konusu olduğundan bunun önüne geçmek için yetimlere ait malların âtil olarak durmak yerine işletilmesi yönüne gidilmiştir. Genellikle gayrimenkul malların kiralandığını ve menkul malların da nakde dönüştürülerek işletildiğini görüyoruz. Kayıtlarda, gerekli görülmesi ve yetimlerin menfaatine olması şartıyla gayrimenkul malların da satılarak elde edilecek paranın gelir getirecek şekilde işletilmesi konusunda bir engelin bulunmadığı ifade edilmektedir.⁵ Ancak, bu usulün pek tercih edilmediği, genellikle menkul malların bu şekilde değerlendirildiği anlaşılmaktadır. Bu uygulamayla, özellikle nakdî varlıkların işletilmesinin bir neticesi olarak bir yandan piyasa için bir kredi arzı oluşturulurken diğer taraftan da yetimler için masraflarının daha iyi karşılanabilmesine imkan tanıyan bir gelir kapısı açılmıştır.

Osmanlı toplumunda yetim mallarında uygulanan bu işlemler şu şekilde cereyan etmekteydi: Yetimlere ait mallardan uygun olanlar, yürürlükte bulunan kanunlar çerçevesinde ve ilgili görevlilerin himaye ve gözetiminde, yetimin haklarını zayıf etmeyecek bir şekilde piyasa fiyatıyla satılarak nakde çevrilmekte ve yetimin vasisi tarafından vadeli olarak idâneye verilmekte, yani kredi olarak

⁴ Sait Öztürk, "Kassâm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXIV, s. 579-582; Tahsin Özcan, "Muhallefât", *DİA*, XXX, s.406-407.

⁵ Bkz. "Suşehri kazası kadılığına tastîr buyurulan tahrîrât-ı aliyeye sûretidir" *Cerîde-i İlmiye*, Birinci sene, aded 9 (Rabiulevvel 1333), ss. 562-563.

verilmek suretiyle gelir getirecek şekilde işletilmekteydi. Kefil, rehin veya hem kefil hem de rehin karşılığı yapılan idâne işlemi neticesinde belli oranlarda bir gelir elde edilmekteydi. Ana para muhafaza edilirken idâne sonucunda elde edilen gelir yetimin ihtiyaçlarına sarf edilmekteydi. Bu suretle, hem ihtiyaçları karşılanan hem de ebeveyninden intikal eden malı muhafaza edilen yetimler, rüşt yaşına, yani hukuki ehliyete sahip oldukları yaşa geldiklerinde sahip oldukları malları teslim alarak kendileri için daha iyi bir hayat kurma imkanına da sahip olabilmekteydiler. Osmanlı mahkeme kayıtlarından oluşan şer'iyye sicillerinde yetim mallarının bu şekilde işletilmesiyle ilgili işlemlere ait çok sayıda kayıt mevcuttur.

Benzer işlemler vefat eden yeniçerilerin malları üzerinde de uygulanmaktaydı. Bu durumda malların işletilmesi bizzat mensubu bulunduğu ocağın ileri gelenleri tarafından orta sandığı bünyesinde sağlanmakta, yeniçerilerin yetimleri kendi ocaklarının himayesi altına alınarak yetiştirilmekteydi. Kaynaklarda verilen bilgilere göre, yeniçerilerden vefat edenlerin eşyaları satılarak yetişmiş çocukları varsa onlara verilir. Şayet çocukları küçük ise bu para yeniçerinin bağlı olduğu orta sandığı tarafından işletilir. Çocuk büyüdükten sonra orta sandığındaki parası geliriyle birlikte kendisine ödenirdi. Yine, esnaf birliklerinin oluşturduğu esnaf sandıklarında da benzer uygulamaların yapıldığını biliyoruz.

Yetimlere ait malların anlatıldığı şekilde işletilmesi usulünün hangi tarihten itibaren uygulandığına dair elimizde net bilgiler mevcut değildir. Ancak, 16. yüzyıla ait şer'iyye sicilleri ile diğer arşiv kayıtlarında yetimlerin mallarıyla yapılan muamelelerle ilgili çok sayıda kayda rastlanmaktadır. Bu örneklerde yetimlere ait malların vasîleri tarafından işletildiği görülmektedir. Örnek olarak Kanûnî döneminin ilk yıllarına ait Üsküdar şer'iyye sicillerinde Abdurrahman Çelebi ile Ali'nin yetimlerine ait muhtelif muamele kaydı zikredilebilir.⁶ Ayrıca yine Üsküdar'a ait şer'iyye sicillerinden bir defter müstakil olarak bu tür kayıtlardan oluşmaktadır.⁷ 963/1555 tarihli bir buyruluda Mısır Beylerbeyi'nin arzı üzerine Yemen'de Zebid azablarının ağası olan Mehmed'in vefatı ile, kalan o-

⁶ bkz. İstanbul Müftülüğü Şer'iyye Sicilleri Arşivi, Üsküdar Şer'iyye Sicilleri, nr.1, v.105b/1-2; nr.2, v.17b/1, 104b/3, 122b/1; 79a/4, 106b/2, nr.3, v.125b/1.

⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Özcan, a.g.e., ss.86-87.

ğulları Ahmet ve İsa'ya Mısır Hisarı'nda olan eytâm akçesinden münasip miktar tahsis edilmesi istenmektedir.⁸

Yetimlere ait paraların genellikle para vakıfları örneğinde yaygın olarak uygulanan ve muâmele-i şer'iyye adı verilen işlemle nemalandırıldığı görülmektedir. Bu işlemde belli bir vade ile kefil istenerek ve/veya rehin alınmak suretiyle idâne edilen para, vade sonunda yine başta kararlaştırılan bir orandaki nemayla birlikte geri alınmakta; veya sadece neması tahsil edilerek işlem yenilenmektedir. Bu tür işlemlerde genellikle bir yıl vade uygulanmakta ve nema oranı %10 ile %20 arasında değişebilmektedir. Ancak en çok görülen nema oranının %10 olduğunu söyleyebiliriz.⁹

Bu sistemin zamanla ferdi olmaktan çıkarak kurumsal bir hüviyet kazandığını görüyoruz. Ancak bu süreçle ilgili henüz yeterli araştırmalar yapılmamış, arşivlerde ve diğer kaynaklarda yer alan kayıtlar yeterince değerlendirilmemiştir. Dolayısıyla sürecin nasıl işlediği ve kurumsal yapının nasıl ortaya çıktığı konusunda ayrıntılı bir değerlendirme yapabilecek durumda değiliz. Dolayısıyla, bu makalede ulaşılabilen bilgiler aktarıldıktan sonra konuyla ilgili nizamnamelerde yer alan maddelerden dikkat çekenlerin muhtevası özetlenmiştir. Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi ve değerlendirmeler ancak yapılacak araştırmalar neticesinde ortaya çıkarılacak arşiv malzemelerinin ve diğer kaynaklardaki bilgilerin değerlendirilmesiyle mümkün olabilecektir.

19. yüzyılda Osmanlı devlet mekanizmasında ve bürokraside bir merkezileşme eğilimi görülmektedir. Daha önce mahalli düzeyde yürütülen faaliyetlerin önemli bir kısmı merkezde toplanmaya başlamıştır. Özellikle nezâretlerin kuruluşuyla bu gelişme hızlanmış ve hemen her alanda merkezi idarenin idare ve denetimi artan bir şekilde ağırlık kazanmıştır. Benzer gelişmeler vakıfların idaresinde de görülmüş ve neticede vakıfların idaresi peyderpey Evkaf Nezâreti'nin uhdesinde toplanmıştır. Bu gelişmelerin bir yansıması olarak 19. yüzyılda terekelerin taksimi ve sahibine teslim edilinceye kadar idaresi amacıyla bir "Terekât Müdürlüğü" kurulmuştur. Daha sonra "Terekât Müdürlüğü" para vakıflarının idaresiyle birleştirilerek Evkaf Nezâreti bünyesinde "Terekât ve Nukûd-u

⁸ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Mühimme Defterleri*, nr.2, s.26, 226 numaralı kayıt.

⁹ bkz. Zikredilen örnekler. Muâmele-i şer'iyye konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Özcan, a.g.e., s. 54 v.d.

Mevkûfe Kalemi” adıyla bir kalem oluşturulmuştur. Bu müdürlüğün uhdesinde toplanan fonlar önemli miktarlara ulaşmıştır.

Doğrudan yetimlerin mallarıyla ilgili ilk düzenlemenin ise 7 Rabîulevvel 1268 (31 Aralık 1851) tarihli bir nizamname ile yapıldığını görüyoruz. Şikayetlerin artması üzerine terekelerin daha iyi tespiti ve yetimlere ait malların sağlıklı bir şekilde muhafazası hedeflenmiş ve bununla ilgili müstakil bir birimin oluşturulması kararlaştırılmıştır. Oluşturulacak birimin işleyişi ile ilgili konular da bir nizamname ile tespit edilmiştir.¹⁰ Aynı nizamname ile eytâm sandıklarının kurulmasının kararlaştırıldığı ve bununla ilgili olarak da ayrı bir nizamname düzenlendiğini görüyoruz.¹¹

Daha sonra oluşturulan Meclis-i İdâre-i Emvâl-i Eytâm’ın yapısı ve görevleri ile ilgili olarak da 21 Şaban 1291 (3 Ekim 1874) tarihli bir başka nizamname daha düzenlenmiştir.¹² Buna ilaveten “İnfâk-ı Muhtâcîn-i Eytâm ve Erâmil-i İlmiye Nizamnâmesi” adıyla aynı tarihli bir başka nizamnameye daha tesadüf etmekteyiz.¹³ Yine, 29 Rabiulâhîr 1293 (24 Mayıs 1876) tarihli bir başka nizamname ile de telgraf ve posta memurları ile ketebe hademesinin emeklilik işlemleri ile bunların yetimlerine bağlanacak maaşlarla ilgili hususlar ayrıntılı bir şekilde düzenlenmiştir.¹⁴

Şartların değişmesi ve zaman içerisinde edinilen tecrübelerin ışığında emvâl-i eytâmın idaresi ile ilgili nizamname yenilenmiştir. 4 Rebiyülevvel 1324 (28 Nisan 1906) tarihli yeni nizamnamede daha önceki düzenlemeler bir araya

10 “Eytâm Nizamnâmesidir”, *Düstûr*, Tertip 1, Cilt:1, 1289, s. 270-275.

11 “Memâlik-i Mahrûse-i Şahanede Küşâd Olunacak Eytâm Sandıklarının Suret-i İdâre ve Muhafazası Hakkında Nizamnâmedir”, *Düstûr*, Tertip 1, Cilt:1, 1289, s.276-277. Bu nizamnamenin hemen akabinde muhtelif tarihli zeyilleri de yer almaktadır. bz. s.277-281.

12 “Bâ-İrâde-i Seniyye Teşekkül Eden Meclis-i İdâre-i Emvâl-i Eytâm’ın Suret-i Teşkilini ve Vezâifini Mübeyyin Nizamnâmedir” [21 Şaban 1291 tarihli], *Düstûr*, Birinci Tertip, cilt:3, s.551.

13 “İnfâk-ı Muhtâcîn-i Eytâm ve Erâmil-i İlmiye Nizamnâmesidir”, *Düstûr*, Birinci Tertip, cilt:3, s.552-554.

14 “Telgraf ve Posta Memurân ve Ketebe Hademesinden Tekâüde Şâyeste Bulunanların Derece-i İstihkâklarına ve Bunların Eytâm ve Erâmilinin Mertebe-i İhtiyâclarına Göre Tahsis Kılınacak Maaşlar ile Buna Karşılık Tutulacak Mebâlîğin İdâre-i Mahsûsasına ve Bu Bâbda Lâzım Gelen Muâmelâta Dair Nizamnâmedir”, *Düstûr*, Birinci Tertip, cilt:3, s.554-561.

getirilerek on fasıl ve 117 maddede konu ayrıntılı bir şekilde tekrar düzenlenmiştir.¹⁵ Ancak, eytâmla ilgili düzenlemeler bunlardan ibaret değildir. Konuyla ilgili gelişen ve değişen şartlara göre sürekli birtakım düzenleme ve tadilatlar yapıldığı görülmektedir.¹⁶ Bütün bu düzenlemelerle eytâma ait malların sağlıklı bir şekilde muhafazası ve işletilmesi hedeflenmiştir.

Nizamnameler ve sair düzenlemelerde eytâma ait paraların nasıl muhafaza edileceği, işletilmesi ile ilgili şartlar ve yetimlere verilecek maaş veya ödemelerin kuralları ayrıntılı bir şekilde yer almaktadır. Gerek *Düstûr*'da gerekse Şeyhülislâmlığın resmi yayın organı olan *Cerîde-i İlmiye*'de yer alan kayıtlardan eytâm sandıklarının idaresi üzerinde ciddiyetle durulduğu ve karşılaşılan yeni durumlarla ilgili sürekli olarak gerekli değişiklik ve düzenlemelerin yapıldığı anlaşılmaktadır.¹⁷

¹⁵ Bkz. "Umum-u emval-i eytâmın sureti idaresi hakkında tadilen kaleme alınan Nizamname" *Düstûr*, Birinci Tertip, c.8, s. 515-548.

¹⁶ Konuyla ilgili olarak nakledilenlere ilaveten *Düstûr*'da yer alan muhtelif karar ve düzenlemelerle ilgili olarak bakınız: "Etfâl-i yetime mahsus Leyli Kız Sanayi Mektebine iki taksitte 7 ½ lira alınmak şartıyla evlâdt ağniyadan nehârî tâlibât kabulü hakkında İrade-i Seniyye", *Düstûr*, Birinci Tertip, c.8, s.109-111; "Umum Askerî Mütckaidin ve Eytâm ve Eramili Kanunnamei Hümayunu" [18 Zilhicce 1323 ve 30 Kanunusani 1321 tarihli], *Düstûr*, Birinci Tertip, c.8, s.349-368; "4 Rebiyülevvel 1324 tarihli Emvali Eytâm Nizamnamesinin 99 uncu maddesine müzeyyel fıkrai nizamiye" [29 Şevval 1325-22 Teşrinisani 1323], *Düstûr*, Birinci Tertip, c.8, s.797-798; "Meclis-i idâre-i emvâl-i eytâmın lağvıyla tahsisatının suret-i isti'maline mütedâir 28 Rabiulahir 1332 tarihli kanun-u muvakkatin ilgası hakkında Meclis-i Mebusan kararname-i", *Düstûr*, İkinci Tertip, c.7, s.432; "Balkan Muharebesinden sonra istirdâd olunan mahaller mehâkim-i şer'iyyesiyle eytâm müdürlüklerinin sicillât ve kuyûdîcün Hicaz Demiryolu varakasıyla damga resmi ve harc ve rûsûm-u sâire istisnaâtı hakkında kanun", *Düstûr*, İkinci Tertip, c.7, 758. *Ceride-i İlmiye*'de de eytâm sandıklarının idare ve işleyişi ile ilgili muhtelif düzenlemeler ve işlemlerle ilgili kayıtlara tesadüf edilmektedir. Bu kayıtlar aşağıda ayrıca değerlendirilmektedir. Bütün bu düzenlemelerde eytâm sandıklarının idare ve işleyişi ile ilgili hususlar ayrıntılı bir şekilde görülebilmektedir.

¹⁷ Makalenin hacmi açısından konuyla ilgili bütün ayrıntıları burada incelemek imkan dahilinde olmadığından sadece sistemin işleyişi ile ilgili genel bilgiler verilmektedir. Burada şu hususu da vurgulamakta fayda vardır: Zikredilen kaynaklar daha çok konuyla ilgili hukukî düzenlemeler ve idari işleyişle ilgili bilgileri içermektedir. Dolayısıyla, eytâm sandıklarının gündelik işlemleri, işlem hacmi, tahsilat ve ödemeler, kredi işlemleri, kimlerin kredi kullandığı gibi hususlarla ilgili belgelerin araştırılması ve muhtevasının tahlili ile doğrudan işleyişle ilgili ayrıntılı bilgilere ulaşılması da imkan dahilindedir. Bu amaçla özellikle Evkaf Nezâreti ve Meşihat'a ait arşivlerin ve şer'iyye sicillerinin de incelenmesi gerekmektedir ki, bütün bu konuların müstakil birer araştırma konusu olarak ele alınması gerekir.

Yapılan hukukî ve idari düzenlemelerle yetim mallarının müstakil bir idareye kavuşturularak daha iyi muhafazası hedeflenmiştir. İlgili nizamnamelerde yer alan bilgiler doğrultusunda eytâm sandıklarının idare ve işleyişi ile ilgili bilgiler ana hatlarıyla aşağıda özetlenmektedir.

7 Rabiulevvel 1268 (31 Aralık 1851) tarihli nizamnamede şu hususlar yer almaktadır: Terekelerle ilgili işlemler eskiden olduğu gibi devam edecek, ancak oluşturulan Emvâl-i Eytâm Nezâreti tarafından da yetimi bulunan bütün terekeler yakından takip edilmek suretiyle yetimlerin haklarının zayi edilmesinin önüne geçilecektir. Kişilerin zimmetinde bulunan yetimlere ait malların da sıkı bir şekilde takip edilerek dört ayı geçmeyecek bir süre zarfında tahsili ve şahısların elinde kalmasının önlenmesi için gerekli ihtimamın gösterilmesi gerektiği kurala bağlanmaktadır. Terekenin taksimi ile birlikte yetimlere ait olan kısmının Emvâl-i Eytâm Nezâreti'ne devredilmesi ve "eytâma menfaat-i âcile istihsâl olunmak için" idâne verilmesi istenmektedir. Nizamnamede ayrıca malların bedestende muhafazası, idâne ve istidâne işlemlerinin dikkat ve itina ile yapılması, rehin ve kefil karşılığı onu onbir buçuk hesabıyla [%15 oranıyla] idâne edilerek işletilmesi, bu mümkün olmadığında sarrafların kumpanyasına veya benzeri sağlam esnaf ve yerlere daha düşük oranlarla idânesinin de caiz olduğu, bu da olmadığı takdirde evrâk-ı nakdiyeye dönüştürülerek yetim için hayırlı olanın tercih edilmesi gibi birtakım kurallar da getirilmektedir. Rehın ve kefile ilgili ayrıntılar üzerinde de durularak borcun ödenmemesi halinde tahsilatın rehin veya kefilden yapılabilmesi için alınacak tedbirlere ve takip edilecek usule işaret edilmekte, ayrıca yapılacak işlemlerle ilgili görevlilerin ücretlerinin de idâne harcından ödeneceği belirtilmekte, harcın ne şekilde tahsil ve tediye edileceği hususlarında ayrıntılı bilgi verilmektedir. Ayrıca emvâl-i eytâmın muhasebesi, isbât-ı rüşd eden yetime mallarının ne şekilde teslim edileceği gibi hususlar da nizama bağlanmaktadır.¹⁸

Bunu takiben kurulacak eytâm sandıklarının idare ve muhafazası ile ilgili esaslar da ayrı bir nizamname ile tanzim edilmiştir. Bu nizamnamede terekenin tespitinin ne şekilde yapılacağı anlatılmakta ve yetimlerle birlikte, gaib, ma'tûh ve mecnunların haklarının da tespiti istenmektedir. Burada müslümanlarla birlikte gayrimüslimlerin de zikredilmesi ve vasiyetlerine gereken ihtimamın gös-

¹⁸ "Eytâm Nizamnamesidir", *Düstûr*, Tertip 1, Cilt:1, 1289, s. 270-275.

terilmesinin ihtar edilmesi dikkat çekicidir. Son olarak her memlekette eytâm müdürü namıyla bir memurun seçilmesi hükme bağlanmaktadır.¹⁹

Nizamnamenin zeyillerinde ise eytâm müdürünün atanması, görevleri ve sorumlulukları belirlenmektedir. Ayrıca her kaza merkezinde bir sandık oluşturulması istenmekte, sandıkların idare ve işleyişi ile idâne işlemlerinin hangi esaslar çerçevesinde yapılacağı gibi hususlar izah edilmektedir. Bu sandıklarda her yetimin malının ayrı ayrı muhafaza edilerek işletildiği ve muhasebesinin de müstakil olarak tutulduğu anlaşılmaktadır. Buna ilaveten yetimlere nafaka, kisve vb. adlarla yapılacak harcamalarla ilgili esaslar belirlenmekte, rüş yaşına erişen yetime mallarının o güne kadar hasıl olan güzeştesi yani geliri ile birlikte teslimi istenmektedir. Ayrıca, eytâm sandıklarından belirlenen hükümler dışında herhangi bir kişiye idânedede bulunulması veya herhangi bir adla ödeme yapılması kesin bir dille yasaklanmaktadır.²⁰

Nizamname ve zeyillerinde, zikredilen hususların yanında ihtiyaca göre gerekli tadilat ve ilavelerin yapılabileceği de belirtilmektedir. Nitekim sonraki tarihlerde de çok sayıda ilave düzenleme ve tadilatlar yapılmıştır. Ayrıca, Meşihat makamı bünyesinde, yani Şeyhülislâmlığa bağlı olarak bir İdâre-i Emvâl-i Eytâm kurulmuştur. Bir reis ile iki azadan oluşacak bu idarenin görevi taşrada bulunan emvâl-i eytâmın muhasebelerini incelemek, Dersaadet ve bilâd-i selâsede yani Eyüp, Galata ve Üsküdar'da işlemleri tamamlanamayan muhallefatla ilgili çalışmaları sonuçlandırmak, bir başka nizamname ile kurulan Muhtâcîn-i Erâmil ve Eytâm-ı İlmiye Sandığı'nın mevcudunu tenmiye yani işletmek olarak belirtilmektedir.²¹

Zikredilen nizamname ve sonraki düzenlemeler daha sonra bir araya getirilmiş ve 4 Rabiulevvel 1324/28 Nisan 1906 tarihinde yeni bir nizamname yayınlanmıştır. Bu nizamname öncesine göre daha ayrıntılı ve kapsamlıdır. On fasıl ve 117 maddeden oluşan bu nizamnamede terekelerin tahriri ve muamelelerinin nasıl yapılacağı, Dersaadet Eytâm Müdüriyeti'nin vazifeleri, bilumum emvâl-i eytâmın hesaplarının birleştirilmesi, tenmiye ve muhafazası için oluşturu-

19 "Memâlik-i Mahrûse-i Şahanede Küşâd Olunacak Eytâm Sandıklarının Suret-i İdâre ve Muhafazası Hakkında Nizamnâmedir", *Düstûr*, Tertip I, Cilt: 1, 1289, s.276-277.

20 Zikredilen nizamnamenin hemen akabinde muhtelif tarihli zeyilleri de yer almaktadır. Bkz. *Düstûr*, Tertip I, Cilt: 1, s.277-281.

21 "Bâ-İrâde-i Seniyye Teşekkül Eden Meclis-i İdâre-i Emvâl-i Eytâm'ın Suret-i Teşkilini ve Vezâifini Mübeyyin Nizamnâmedir" [21 Şaban 1291 tarihli], *Düstûr*, Birinci Tertip, cilt:3, s.551.

lan sandıkların muameleleri, yetim mallarının idânesi, nema ve ana paralar ile ücret ve sair tahsilatın nasıl yapılacağı, eytâmın iâşesi, yirmi yaşını tamamlayan yetimlerin malları hakkında yapılacak muameleler, kayıt altına alınması gereken terekelerle ilgili işlemler, tereke tahriri ile görevli memurların vazifeleri, Dersaadet İdare-i Emvâl-i Eytâm Meclisi'nin oluşturulması ve vazifeleri, taşra eytâm müdür ve meclislerinin oluşturulması ve vazifeleri, alınacak harçlar ve bunların kimlere verileceği gibi hususlar ayrıntılı bir şekilde tespit edilmektedir.²²

Nizamnâmeye göre, oluşturulan bu Emvâl-i Eytâm ve Beytûlmâl Müdüriyeti bir müdür ve muavin idaresinde olup, bunların vazifesi tevdi edilen eytâm nükûdunu muhafaza ve tenmiyedir. Bu çerçevede eytâmın gayri menkul mallarını idare ve nizama uygun olarak her türlü resim, yangın teminatı gibi masrafları ile okul, hastahane gibi ücretlerin ödenmesi, iâşeleri için gerekli nafaka ve diğer masrafları hâkim iznine müsteniden tesviye; veli ve vasilere ait hesapların görülmesi, terekeler için gerekli işlemlerin yapılması, tespit edilen vârislerin hisselerini te'diye, ğâib olanların hisselerini muhafaza; kat'î ve gayr-i kat'î vade ile tevdi' olunacak nükûdu kabul; taşra eytâm sandıklarının hesap işlerini tetkik ve muamelelerine nezâret gibi hususlar sayılmaktadır. Bu ifadelerden eytâm sandıklarının taşrada da teşkilatlandığı anlaşılmaktadır.²³ Nitekim, İstanbul dışında Anadolu'da muhtelif yerlerde de eytâm sandıklarının oluşturulduğu ve bunların idaresi için Emvâl-i Eytâm İdare Meclisleri'nin teşekkül ettirildiğini görüyoruz.²⁴

Bu nizamnamenin de bazı maddeleri zamanla tadil edilmiş ve Meşihat makamına yani Şeyhülislâmlığa bağlı bir Emvâl-i Eytâm ve Beytûlmâl Müdüriyeti oluşturulmuştur. Nizamnamelere ilaveten Meşihat makamı tarafından da birtakım düzenlemelerin yapıldığı ve talimatların neşredildiği görülmektedir. Bu

²² Bkz. "Umum Emvâl-i Eytâmın Suret-i İdaresi Hakkında Tadilen Kaleme Alınan Nizamname" [4 Rebiülevvel 1324 ve 15 Nisan 1322/1906 tarihli] *Düstûr*, Tertip 1, cilt 8, s. 515-548.

²³ Bkz. "Umûm-u emvâl-i eytâmın sûret-i idâresi hakkındaki 4 Rabîulevvel 324 ve 15 Nisan 322 tarihli nizamnamenin ikinci faslının serlevhasıyla 25, 26, 44, 45, 49 ncu maddelerini muaddil mevâdd-ı nizâmiye suretidir (30 Zilkade 333 ve 27 Eylül 331 [9 Ekim 1915] tarihli)", *Cerîde-i İlmiye*, İkinci sene, aded 16 (Şevval 1333), ss. 160-162.

²⁴ Bkz. Mehmet Çanlı, "Eytâm İdaresi- Sandıkları ve Osmanlı Devletinde Yetimlerin Ekonomik Haklarının Korunması", Emine Gürsoy Naskali, Aylin Koç (editörler), *Savaş Çocukları: Öksüzler ve Yetimler*, İstanbul 2003 içinde, ss.59-86, 65 v.d. Çanlı tarafından Aydın, Muğla, Marmaris ve Girit'te kurulan sandıklarla ilgili bilgiler kısmen değerlendirilmektedir.

konuda yapılan düzenlemeler Meşihat'ın resmi yayın organı olan *Ceride-i İlmiye*'nin muhtelif sayılarında yer almaktadır.²⁵

Nizamnamelerde ve diğer düzenlemelerde yer alan bilgilere göre, eytâm idarelerinde "Eytâm İdânât Sandığı" namıyla birer sandık oluşturularak idânât (kredi, borç verme) işlemleri bâ devr-i şer'î yani muâmele-i şer'iyye usulüyle mezkur sandık adına icra edilecektir. Yine yapılan ilavelere göre, her sene şubat ayı sonunda elde edilen rıbhdan tevdfâta ve idarenin borçlarına ait nemalar tesviye ve harice yüzde kaç kuruş hesabıyla ilzâm-ı rıbh edilmiş ise onun bir buçuk noksanıyla eytâma hisse-i rıbhları i'tâ olunduktan sonra kalan meblağın dörtte üçü ihtiyat akçesi olarak ayrı bir hesapta tutulacak, dörtte biri meşihat makamı ile taşradaki memurlardan gayreti görülen memurlara birer maaş miktarını geçmeyecek şekilde ikramiye olarak dağıtılacaktır. Buradan artan da yine ihtiyat akçesine ilave edilecektir. Eytâmın hisseleri ihtiyaçlarını karşılamıyorsa veya nemalandırılmamışsa bu ihtiyat akçesinden gerekli yardımlar yapılacaktır. İh-

²⁵ Bkz. "Eytâm Nizamnamesinin Yedinci Maddesine Dair" [Meclis-i Tedkîkât-ı Şer'iyye Mukarrerâtı], *Ceride-i İlmiye*, Sene 1, adet: 8, (Safer 1333), s.496; "Eytâm idarelerinde koçanlı makbuz senedâtı isti'mâli lüzumuna dair", *Ceride-i İlmiye*, Sene 1, adet: 8, (Safer 1333), s.502-503; "Tecdid-i idânâtda resm-i tahsil namıyla devâir-i icrâiyyeye harc mutâlebesine mahal olmadığı hakkında Adliye Nezâretine", *Ceride-i İlmiye*, Sene 2, adet:10 (Rabiulahir 1333), s.661-662; "Bilâ devr nema hakkında Burhaniye Kazası Kadılığına", *Ceride-i İlmiye*, Sene 2, adet:13 (Recep 1333), s.42; "Eytâm Nizamnamesinin onüçüncü maddesinin tefsirine dair", *Ceride-i İlmiye*, Sene 2, adet:14 (Şaban 1333), s.119-120; "Umûm emvâl-i eytâmın suret-i idâresi hakkındaki 4 Rebiulevvel 1324 ve 15 Nisan 1322 tarihli nizamnamenin ikinci faslının serlevhasıyla 25, 26, 44, 45, 49. maddelerini muaddil mevâdd-ı nizâmiye suretidir" [30 Zilkade 1333 ve 27 Eylül 1331 tarihli], *Ceride-i İlmiye*, Sene 2, adet:16 (Şevval sene 1333), s. 160-162; "Umûm-u emvâl-i eytâmın suret-i idaresi hakkındaki 4 Rebiulevvel 1324 ve 15 Nisan 1322 tarihli nizamnameye zeyl edilmek üzere kaleme alınan mevâdd-ı nizâmiye suretidir" [30 Zilkade 1333 ve 27 Eylül 1331 tarihli], *Ceride-i İlmiye*, Sene 2, adet:16 (Şevval sene 1333), s. 163-164; "Emvâl-i eytâm nizamnamesinin mevâdd-ı müzeyyele ve muaddelesi mucibince hareket ve talimatnameler ahkâmına riayet olunmasına dair", *Ceride-i İlmiye*, Sene 2, adet:19 (Muharrem sene 1334), s. 312; "Umûm emvâl-i eytâmın suret-i idaresine mütedâir 4 Rebiulevvel 1324 tarihli nizamnamenin 2. faslının serlevhasıyla 25, 26, 44, 45 ve 49. maddelerini muaddil mevâdd-ı nizâmiye" *Ceride-i İlmiye*, Sene 2, adet:19 (Muharrem sene 1334), s. 313-315; "Umûm emvâl-i eytâmın suret-i idâresine mütedâir 4 Rabiulevvel 1324 tarihli nizamnameye müzeyyel mevâdd-ı nizâmiye" *Ceride-i İlmiye*, Sene 2, adet:19 (Muharrem sene 1334), s. 315-317; "Bilumum Eytâm idarelerince ma'mûlün bih olmak üzere kaleme alınan talimatnamedir" *Ceride-i İlmiye*, Sene 2, adet:19 (Muharrem sene 1334), s. 317-325; "Der-dest-i tab' bulunan talimât-ı hesâbiyenin vürûduna değin taşra eytâm sandıklarınca ne suretle muamele olunacağını mübeyyin talimatnamedir", *Ceride-i İlmiye*, Sene 2, adet:19 (Muharrem sene 1334), s. 326-329; "Eytâm sandığından istikrâz üzerine müterettib muâmelâtda yazılan müzekkirelere ilsâk edilecek pul ve sâire hakkında", *Ceride-i İlmiye*, Sene 2, adet:21 (Rebiulevvel sene 1334), s. 405-406.

tiyaç halinde ihtiyat akçesi ile sâir emanetler veya terekeler gibi sandıkta muhafaza edilen paraların da tenmiyesi yoluna gidilecektir.²⁶

Nükûd-u eytâmın irbâh ve tenmiyesinde yani işletilmek üzere şahıslara kullandırılmasında kabul edilecek teminatlarla ilgili olarak da şu hususlar yer almaktadır: Külçe altın ve gümüş, mücevherat ile altın ve gümüş kaplar, devlet eshâmı ile Osmanlı borsasında resmen kabul edilmiş diğer devletlere ait eshâm, gayrimenkul mallar ve kefil. Yine gayrimenkul mallar mukabilinde istidâne edebileceklere yani kredi kullanacaklara tahmini kıymetinin yarısı kadar idâne yapılabileceği, memurların kefaleti halinde en az üç kefil istenmesi ve idâne edilecek miktarın borçlunun üç maaşını, kefillerin maaşlarının toplamının da dörtte üçünü geçmemesi gibi hususlar belirlenmektedir.²⁷

Eytâm sandıklarından yetimin veli ve vasisinin istikraz talebinde bulunması halinde bunlara öncelik verilmesi, ancak diğer borçlulara uygulanan kuraların aynen uygulanması hükme bağlanmıştır. Ancak eytâm idareleri ile sandık görevlilerinin istikrazda bulunmaları men edilmiştir.²⁸

Vadesi geldiğinde ödenmeyen alacaklar için borçlu ile kefillerinin maaşlarının haczi yoluyla tahsilat yapılması da nizama bağlanmaktadır.²⁹ Gayrimenkul vb. rehin karşılığı idâne yapıldığı durumda bunların müzayede ile satılarak tahsili yoluna gidilmesi kararlaştırılmıştır.³⁰

26 Bkz. "Umûm-u emvâl-i eytâmın sûret-i idâresine mütedâir 4 Rabîulevvel 1324 tarihli nizam-nâmeyle müzeyyel mevâdd-ı nizâmiye (30 Zilkade 1333, 27 Eylül 1331 tarihli)" *Ceride-i İlmiye*, İkinci sene, aded 19 (Muharrem 1334), ss. 315-317.

27 Bkz. "Umûm-u emvâl-i eytâmın sûret-i idâresi hakkındaki 4 Rabîulevvel 1324 ve 15 Nisan 1322 tarihli nizamnâmenin ikinci faslının serlevhasıyla 25, 26, 44, 45, 49 ncu maddelerini muaddil mevâdd-ı nizâmiye suretidir (30 Zilkade 1333 ve 27 Eylül 1331 [9 Ekim 1915] tarihli)", *Ceride-i İlmiye*, İkinci sene, aded 16 (Şevval 1333), ss. 160-162.

28 Bkz. "Bilumum eytâm idarelerince ma'mûlün bih olmak üzere kaleme alınan talimatnâmedir" *Ceride-i İlmiye*, İkinci sene, aded 19 (Muharrem 1334), ss. 317-325; s. 320, 324.

29 Bkz. "Umûm-u emvâl-i eytâmın sûret-i idâresi hakkındaki 4 Rabîulevvel 324 ve 15 Nisan 322 tarihli nizamnâmenin ikinci faslının serlevhasıyla 25, 26, 44, 45, 49 ncu maddelerini muaddil mevâdd-ı nizâmiye suretidir (30 Zilkade 333 ve 27 Eylül 331 [9 Ekim 1915] tarihli)", *Ceride-i İlmiye*, İkinci sene, aded 16 (Şevval 1333), ss. 160-162.

30 Bkz. "Bilumum eytâm idarelerince ma'mûlün bih olmak üzere kaleme alınan talimatnâmedir" *Ceride-i İlmiye*, İkinci sene, aded 19 (Muharrem 1334), ss. 317-325; s. 321; "Eytâm sandığından istikrâz üzerine mütereteb muâmelâtda yazılan müzekkirelere ilsâk edilecek pul ve sâire hakkında" *Ceride-i İlmiye*, İkinci sene, aded (21 Rabîulevvel 1334), ss., 405-406; "Tecdid-i

Emvâl-i eytâmın verimli bir şekilde tenmiyesi yani işletilmesi konusunda gerekli tedbirler alınmış, benzer muamelelerden alınan muhtelif harc ve rüsûmdan da emvâl-i eytâm muaf tutulmuştur. Benzer bir uygulama da te'cîl-i düyûn kanunundan sonra görülmektedir. Emvâl-i eytâm ile vakıf idarelerinin alacakları tecilden istisna edilmiş ve alacakların zamanında tahsili cihetine gidilmiştir.³¹

Taşrada bulunan eytâm idarelerinin de merkez tarafından yakın bir şekilde takip edildiği anlaşılmaktadır.³² Yapılan teftişlerde sandıklarda mevcut miktarın tespit ve işlemlerin uygunluğunun tasdik edildiğini görüyoruz. Ayrıca yapılan idâne işlemlerinin adedi, miktarı, karşılığında alınan teminatlar gibi hususlarla ilgili bilgiler de düzenlenen eytâm sandığı muayene cetvellerinde ayrıntılı olarak görülebilmektedir.³³

Bütün bunların yanında, eytâm sandıklarının günlük işlemleri için yevmiye, idâne ve müfredât defteri gibi kayıtlar tutulmaktaydı. Bu kayıtlardan en azından bir kısmının Osmanlı Arşivleri'nin (Meşihat, Evkâf Nezâreti vb.) ilgili dairelere ait evrakları arasında bulunması muhtemeldir. Konuyla ilgili yapılacak araştırmalar, daha ayrıntılı bilgilere ulaşılmasını sağlayacağı gibi yapılan işlemlerle ilgili istatistiki değerlendirmeler yapmaya da imkan tanıyacaktır. Örnek olarak *Cerîde-i İlmiye*'de yer alan Dâire-i Meşihat'a ait 1331 (1912-1913) senesine mahsus istatistik cetvelinde Emvâl-i Eytâm ve Beytûlmâl Müdüriyeti ile ilgili bilgilere de yer verilmektedir. Buna benzer bilgi ve belgelerin arşivlerde de bulunması kuvvetle muhtemeldir. Zikredilen istatistik cetvelinde Emvâl-i Eytâm ve Beytûlmâl Müdüriyeti ile ilgili istatistikler şöyledir:

idânâtda resm-i tahsil nâmiyla devâir-i icrâiyyece harc mutâlebesine mahal olmadığı hakkında Adliye Nezâreti'ne" *Cerîde-i İlmiye*, İkinci sene, aded 11 (Cemaziyelevvel 1333), ss. 661-662.

- 31 Bkz. "Emvâl-i eytâm ve evkâf idareleri matlûbâtının te'cîl-i düyûn kanununun dâire-i şümûlü haricinde bırakılması için Mâliye Nezâreti'ne" *Cerîde-i İlmiye*, Birinci sene, aded 6 (Zilhicce 1332), ss. 417-418.
- 32 Bkz. "24 Teşrînisânî 1330 tarihli Mekke-i Mükerrreme ve Medîne-i Münevvere ve Asîr kadîlikları ile Yemen Tedkîk-i Vesâik-i Şer'iyye memuriyetinden mâadâ bilumum merâkiz-i vilâyât ve elviye-i gayr-i mülhaka kadîliklarına keşîde buyurulan telgrafnâme suretidir" ve "Eytâm idarelerindeki idânât bakâyâsı hakkında ta'mînen keşîde buyurulan telgrafnâme-i âlf sûreti" *Cerîde-i İlmiye*, Birinci sene, aded 8 (Safer 1333), s. 504.
- 33 Bkz. "Eytâm sandığı muayene cedveli" *Cerîde-i İlmiye*, İkinci sene, aded 11 (Cemaziyelevvel 1333), s. 644.

Eytâm evrak-ı vâridesi başlığı altında;

Makâm-ı Celîl-i Meşîhatpenâhîden muhavvel tezâkir ve muharrerât ve telgrafname ve müsted'ıyyât adedi: 1853

Re'sen ve cevâben devâir ve mecâlis ve Muhallefât-ı Umûmiyye Kassâmlığı'ndan tevdî' kılınan tezkire ve sâire adedi: 533 olmak üzere toplam gelen evrak sayısı: 2386.

Eytâm evrâk-ı sâdırası başlığı altında:

Makâm-ı Celîl-i Meşîhatpenâhî'ye bâ-derkenâr îade ve takdîm kılınan: 1213;

Makâm-ı Celîl-i Meşîhatpenâhî'ye re'sen ve devâire tevdîan takdîm kılınan: 640;

Taşra Eytâm Müdürlerine aid eytâm kefâlet senedâtıyla evrâk-ı müsbite olmak üzere hıfzı lâzım gelen muharrerât: 533 olmak üzere toplam giden evrak sayısı: 2386 olarak tespit edilmektedir. Bunun hemen devamında yer alan Beytûlmâl evrâk-ı vâride ve sâdırasının toplam adedi ise 1326 olarak gösterilmektedir ki, bu da belirtilen tarihte eytâma ait iş hacminin büytûlmâl ile ilgili iş hacminin iki katına yakın olduğunu göstermektedir.³⁴ Bu belgelerin en azından bir kısmının günümüzde İstanbul Müftülüğü'nde muhafaza edilen Meşîhat Arşivi bünyesinde bulunması kuvvetle muhtemeldir.

Eytâm sandıklarındaki emvâl-i eytâmın tenmiyesinde şahıslarla yapılan idâne işlemlerinin yanında bankalarda nemalandırılması yolu da kullanılmıştır. Nisan 1331 (1915)'de yayınlanan bir tebliğat ile de şahıslarla yapılan idâne işlemlerinin usulüne uygun yapılmadığı, yeterli teminat alınmadığı ve bir kısmının tahsil edilemediği gibi sebepler sıralanarak eytâm sandıklarının bu şekilde devamının eytâma fayda yerine zarar verdiği belirtilmektedir. Bu tebliğatla eytâm sandıklarındaki paraların Ziraat Bankası'nda nemalandırılması istenmekte ve banka idaresiyle birlikte tespit edilen esaslar ilan edilmektedir. Bu talimatla, yeni bir emre kadar Ziraat Bankası haricinde idâne yapılmaması da kayda bağlanmaktadır. Ziraat Bankası'nın bu paralara senelik %6 rıbh tahakkuk ettireceği de ifade edilmektedir. Bankayla yapılan anlaşmanın sadece 1331 (1915) senesi için geçerli olduğu, fayda görülmesi halinde sonraki senelerde de uygulamanın sürdürülebileceği ifade edilmektedir. Anlaşıldığı kadarıyla uygulama bu şekilde devam ettirilmiştir. Yine kayıtlardan anlaşıldığına göre, Ziraat Bankası'nın şubelerinin bulunmadığı yerlerde işlemler Osmanlı Bankası eliyle yürütülmüştür.

³⁴ *Cerîde-i İlmiye*, Yıl:2, sayı: 21; s.429.

Eytâm idaresinde malı veya parası bulunanların “isbât-ı rüşd hucyeti” ibrâz ederek mallarını alabildikleri görülmektedir. Yirmi yaşına kadar isbât-ı rüşd edemeyenlere ise yirmi yaşını doldurdıkları senenin martından itibaren %4 hisse-i ribh verilmesi kararlaştırılmıştır.³⁵

Eytâm idarelerinin varlıklarını Cumhuriyet’in ilk yıllarında da sürdürdükleri anlaşılmaktadır. Bu konuyla ilgili olarak daha Cumhuriyet ilan edilmeden önce TBMM Hükümetleri tarafından muhtelif düzenlemeler yapılmıştır. 28 Teşrinievvel 1336 (28 Ekim 1920) tarihli bir kararla muamelât-ı eytâmın 4 Rebiülevvel 1324/1 Nisan 1322 (14 Nisan 1906) tarihli Muaddel Eytâm Nizamnamesi ile müteferriatına göre, yani mevcut şekliyle yürütülmesi kararlaştırılmıştır. Bu düzenlemede eytâm mallarının idaresinin Ankara Eytâm Sandığı Müdüriyeti’ne bağlanması da ayrıca karara bağlanmıştır.³⁶ Ancak işlemlerin Ankara’da toplanmasından daha sonra vazgeçildiğini ve idâne işlemlerinin mahalli sandıklarca yürütülmesinin kararlaştırıldığını görmekteyiz.³⁷ Yine, 5 Kanunuevvel 1338 (5 Aralık 1922) tarihli bir talimatname yayınlanarak darüleytâmların idaresi ve işleyişi ile ilgili hususlar düzenlenmiştir.³⁸ Bu şekilde Cumhuriyet döneminde de bir süre varlıklarını koruyarak faaliyetlerini sürdüren eytâm sandıkları, son olarak 1926 yılında sona erdirilerek sandıkların mevcut mal varlıkları kurulan “Eytâm ve Eramil Bankası”na devredilmiş, yetimlere ait paraların bu banka tarafından işletilmesi kararlaştırılmıştır. Daha sonra “Emlak ve Eytâm Bankası” adını alan bankanın ilk sermayesi 20 milyon lira olarak belirlenmiş-

35 Bkz. “Bilumum eytâm idarelerince ma’mûlün bih olmak üzere kaleme alınan talimatnâmedir” *Cerîde-i İlmîye*, ikinci sene, aded 19 (Muharrem 1334), ss. 317-325; s. 324-325.

36 Bkz. “Muaddel Eytâm Nizamnamesine Zeyildir” [28 Teşrinievvel 1336], *Düstûr*, 3. Tertip Cilt:1, s.81-82.

37 Bkz. “Eytâm Nizamnamesinin 28 Teşrinievvel 1336 tarihli zeylinin ilgası hakkında Kararname” [2 Temmuz 1337 tarihli], *Düstûr*, 3. Tertip, cilt: 2, s.63.

38 Bkz. “Darüleytâmlar Talimatnamesi” [5 Kanunuevvel 1338 Tarihli], *Düstûr*, 3. Tertip, cilt: 3, s.114-116. Eytâm idaresi ile ilgili müteakip tarihlerde de birtakım kararlar alınmıştır. bkz. “Darüleytâm Müdüriyeti Umumiyesi için avans itasına dair Kanun” [7 Nisan 1339 ve 20 Şaban 1341], *Düstûr*, 3. Tertip, cilt: 4, s.19; “Darüleytâmlar bütçesine tahsisat itasına dair kanun” [26 Muharrem 1342 ve 8 Eylül 1339 tarihli], *Düstûr*, Tertip 3, cilt: 5, s.135; “Konya Darüleytâmına muavenet icrasına dair kanun” [16 Rebiülevvel 1342 ve 27 Teşrinievvel 1339 tarihli], *Düstûr*, Tertip 3, cilt: 5, s.157-158; “Darüleytâmlar Müdüriyeti Umumiyesinin 1340 senesi Mart ayına mahsus muvakkat bütçe kanunu” [5 Şaban 1342 ve 11 Mart 1340 tarihli], *Düstûr*, Tertip 3, cilt: 5, s.327-328; “Öksüz Yurtları Müdüriyeti Umumiyesinin 1340 senesi bütçe kanunu” [20 Şaban 1342 ve 26 Mart 1340 tarihli]

tir.³⁹ Banka 1946 yılında Türkiye Emlak Kredi Bankası adını almıştır. Nihayet, 1988'de Türkiye Emlak Bankası adını alan bankanın faaliyetlerine 2001 yılında son verilerek T.C. Ziraat Bankası bünyesine dahil edilmiştir.⁴⁰

SONUÇ

Maddî ihtiyaçlarının karşılanması açısından günümüzde yetimlerin durumlarını incelediğimizde, bir şekilde sosyal güvenliği bulunanların yeterli düzeyde olmasa da ihtiyaçlarını karşılayacak bir gelir imkanına sahip olduklarını görmekteyiz. Benzer durumda, şehit çocuklarına da birtakım imkanlar sağlanmakla birlikte bunun da yeterli düzeyde olduğu söylenemez. Herhangi bir şekilde sosyal güvenliği olmayan yetimlerin durumu ise son derece vahimdir. Başta Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu olmak üzere Kızılay, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Fonu gibi kuruluşlar bu konuda birtakım faaliyetler yürütmekle birlikte, içinde buldukları imkansızlıklar nedeniyle arzu edilen düzeyde hizmet verememektedirler. Özellikle son yıllarda yoğun bir şekilde gündeme gelen sokak çocuklarının sayısındaki artış bunun bir göstergesidir. Bu nedenle, konunun her yönüyle ayrıntılı bir şekilde ele alınması ve etkin bir şekilde çözüme kavuşturulması elzemdir. Yapılacak faaliyetlerin ve oluşturulacak kurumların finansmanının sağlanması veya mevcut kurumların daha iyi mali imkanlara kavuşturulması açısından tarihi bir örnek olarak eytâm sandıklarının incelenmesinde fayda vardır.

Günümüzle mukayese edildiğinde finans sektörünün yeterince gelişmiş olduğu bir dönemde eytâm sandıkları adıyla doğrudan yetimlere yönelik bir fonun kurulup işletilebilmesi dikkat çekicidir. Bu tür örneklerden hareketle ve yaşanan tecrübelerden de istifade edilerek günümüzde de benzer fonların oluşturulması düşünülebilir. Günümüzde oluşturulacak benzer bir eytâm fonunun gelişen iletişim imkanları ve finansal enstrümanların kullanılmasıyla çok daha etkin bir şekilde işletilmesi mümkün olabilecektir. Bu suretle yardıma muhtaç kimsesiz çocukların çok daha geniş imkanlara kavuşturularak topluma kazandırılması imkan dahilindedir. Yetim ve kimsesiz çocuklara yönelik olarak gerçekleştirilecek bu tür uygulamalarla ciddi birer sosyal problem olarak karşı-

³⁹ Bkz. Mehmet Çanlı, "Eytâm İdaresi- Sandıkları ve Osmanlı Devletinde Yetimlerin Ekonomik Haklarının Korunması", Emine Gürsoy Naskali, Aylin Koç (editörler), *Savaş Çocukları: Öksüzler ve Yetimler*, İstanbul 2003 içinde, ss.59-86, s.79 ve 86.

⁴⁰ Bkz. http://www.tasfiyeemlak.com/emlak_hakkinda.php.

mıza çıkan sokak çocukları ve çocuk suçlular gibi meselelerin kaynağından çözümlenmesi yönünde önemli adımlar atılmış olacaktır.

Ülkemizde son yıllarda uygulamaya konulan işsizlik sigortası bu açıdan güzel bir örnek teşkil etmektedir. Yeni bir uygulama olmasına rağmen, işsizlik fonunda toplanan paralar önemli miktarlara ulaşmıştır. Öksüz, yetim ve kimsesiz çocuklara yönelik olarak da benzeri bir düzenleme yapılması mümkündür. İşsizlik sigortasına benzer şekilde, sosyal güvenlik kesintilerinin bir kısmının aktarılması, bağışlar, çeşitli kurum ve kuruluşlardan aktarılacak paralarla yetimlere yönelik bir fon oluşturulmalıdır. Fon için, başta BM, UNİCEF ve AB fonları olmak üzere uluslararası kuruluşlardan da önemli desteklerin sağlanması mümkün olabilir. Fonda toplanan paraların işletilmesi suretiyle elde edilecek gelirler ise muhtaç durumdaki yetim ve kimsesiz çocuklara yönelik hizmetler için kullanılmalıdır.

Koordinatörlüğü üstlenecek bir kuruluşun öncülüğünde himayeye muhtaç durumdaki yetim ve kimsesiz çocukların her türlü ihtiyaçları karşılanabileceği gibi sağlıklı bir şekilde öğrenim görmeleri, evlenip bir yuva kurmaları, meslek sahibi olanların iş kurabilmesi için burs ve/veya kredi imkanlarının sağlanması da düşünülebilir. Ayrıca, büyük kuruluşların ve işletmelerin eski mahkum ve engelli çalıştırma yükümlülükleri genişletilerek buna yetim büyüyen çocukların da dahil edilmesi bu durumdaki kişilerin istihdam imkanlarının arttırılmasına zemin teşkil edecektir.

Bütün bu faaliyetler kurulacak müstakil bir kurumun koordinatörlüğünde gerçekleştirilebileceği gibi idari açıdan daha etkin bir yapıya kavuşturularak ve ekonomik olarak desteklenmesi suretiyle Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu bünyesinde de yürütülebilir. Bu konuda yapılacak faaliyetlerin etkin bir şekilde sürdürülmesinde Türkiye'de en küçük mahalle veya köye kadar yaygın bir hizmet ağına sahip olan Diyanet İşleri Başkanlığı ile her il ve ilçede bulunan Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları'nın da önemli katkıları olacaktır. Önemli olan husus, sorunun farkına varabilmek ve çözüm için yeterli imkanları sağlayarak gerekli kararlılığı gösterebilmektir. Bu gerçekleştiği takdirde hem tarihi uygulamalar, hem de modern mali kurumlar çözüm arayışında bizlere pek çok alternatif sunmaktadır.